

Indykacja dominiów, poddanych i miast Śląska według „pierwszej rewizji” z 1726 roku. Materiały do statystyczno-geograficznego opisu Śląska z pierwszej połowy XVIII wieku wyd. Kazimierz Orzechowski, s. 240, Wrocław 1995. Aneks. Skorowidz miejscowości i obiektów objętych „pierwszą rewizją” ze szczególnym uwzględnieniem odmienności grafii, oprac. Danuta Wójcik, Kazimierz Orzechowski, s. 80, Wrocław 1995.

Skomplikowany system skarbowości śląskiej od drugiej ćwierci XVI w. do 1740 r. czyli w czasach, gdy Śląsk był jednym z krajów Korony Królestwa Czeskiego pod władzą Habsburgów, nie znalazł do tej pory swojego badacza w Polsce poza Kazimierzem Orzechowskim. Oprócz licznych artykułów o tematyce skarbowej, jest on autorem monografii *Katastry śląskiego podatku szacunkowego (1527-1740)*, Wrocław 1992, *Rachunki śląskich stanów (1527-1741)*, Wrocław 1994 oraz materiałów wymienionych w tytule niniejszej recenzji, które ukazały się na rynku księgarskim dopiero w 1996 r. Kazimierz Orzechowski bada skarbowość stanową, a ściślej mówiąc – jedną z jej struktur – podatki. Stanowiły one podstawowe źródło dochodów państwowych. Do połowy XVIII w. najważniejszym podatkiem na Śląsku był podatek szacunkowy przynajmniej z dwu powodów. Po pierwsze dlatego, że dawał on najwyższe wpływy; po drugie – rachunkowość stanów w zakresie różnych innych świadczeń publicznych opierała się na systemie tego podatku i jego katastrów. Właśnie system katastrów czyli rejestrów prowadzonych przez właściwą władzę w celu równomiernego rozłożenia ciężarów publicznych między wszystkich zobowiązanych do ich świadczenia stał się przedmiotem opracowania pierwszej z wymienionych monografii Kazimierza Orzechowskiego. Rozdział trzeci tejże pracy poświęcił autor generalnym katastrom podatku szacunkowego, poczynając od indykacji z 1527 r., a na indykacji z 1737 r. kończąc. Inaczej mówiąc, prześledził autor zmiany podstawy wymiaru czyli samooszacowania podatników czyli indykacji. Indykacja była podatkiem szacunkowym, funkcjonującym w oparciu o system katastrów wytworzonych w jego ramach. Sam termin kataster pojawił się w źródłach śląskich dopiero sto kilkadziesiąt lat po wprowadzeniu podatku szacunkowego. „Od samego początku ów podstawowy instrument wymierzania podatku nie miał swojej nazwy. W źródłach wcale nie mówiono o jakichkolwiek rejestrach czy spisach, tylko odwoływano się bezpośrednio do podstawy podatku, którą była indykacja, czyli *Schatzung*” (*Katastry śląskiego podatku*, s. 28). Źródłom dotyczącym indykacji z 1726 r. oraz przedsięwzięciom ją poprzedzającym poświęcił autor trochę uwagi w monografii *Katastry śląskiego podatku...* (s. 146–148). Wydał je parę lat później po starannym przygotowaniu redakcyjnym.

Już w drugiej ćwierci XVII stulecia stany śląskie rozpoczęły reformę podatku szacunkowego. Rezultatem tych prac reformatorskich były *Regulae directivae*, uchwalone przez sejm śląski w 1695 r., następnie zatwierdzone przez cesarza. *Regulae* były sposobem wyceny dochodów z nieruchomości w celu rewizji czyli „rektyfikacji” dotychczasowej indykacji. Reformę podatku szacunkowego jednak odłożono, wprowadzając zamiast niej generalną akcyzę. Nie dała ona spodziewanych dochodów; wrócono więc do reformy podatku szacunkowego. „Rektyfikacja” czyli rewizja nakazana reskryptem cesarza z 4 listopada 1721 r. została doprowadzona do końca w 1626 r. Dała ona rezultat pół miliona talarów niższy od dotychczasowej łącznej indykacji. Na polecenie cesarza z 18 czerwca 1733 r. przeprowadzono powtórna „rektyfikację”. Ukończono ją dla Dolnego i środkowego Śląska w 1738 r. Nie wiadomo, jak rzecz się miała w odniesieniu do Górnego Śląska. Dokumenty będące wynikiem rewizji ukończonoj w 1726 r. określa się jako *acta primae revisionis*; dla rewizji z 1738 r. utarła się nazwa *acta secundae revisionis*.

Rękopis o sygnaturze Hs A 73 przechowywany w archiwum miasta Wrocławia pod błędną datą 1739, poddał dokładnej krytyce wewnętrznej Kazimierz Orzechowski i ustalił, iż obejmuje on wyniki pierwszej rewizji, zatem odnosi się do 1726 roku. Rękopis ten jest sumariuszem wyników rewizji z 1726 r. w skali całego Śląska. Publikowany tekst wydawca uzupeł-

nił na początku szczegółową instrukcją z reskryptu cesarza Karola VI z 4 listopada 1721 r. (s. 19–32). Instrukcja ta miała stanowić podstawę dokonania rektyfikacji. Na końcu umieścił tekst zawierający ilościowe zestawienie domów wszystkich miast śląskich z podziałem na miejskie oraz położone na przedmieściach (s. 233–237). Orientację w materiale ułatwia wydany oddzielnie skorowidz w układzie alfabetycznym, będący efektem współpracy z Danutą Wójcik.

Publikowany rękopis Hs A 73 składa się z trzech części. Pierwsza z nich odnosi się do dominiów (właścicieli ziemskich), druga do poddanych wsi, trzecia do miast. Każda z nich kończy się sumariuszem globalnych kwot indykcji dla „głównych ciał” (*Haupt Corpora*) w liczbie 21 oraz rejestrem zawierającym kwoty dla jednostek terytorialnych, wyróżnionych w „głównych ciałach”. Cały rękopis kończą dwa sumariusze tabelaryczne *Summarische Indictions Tabella* oraz zestawienie indykcji sprzed rektyfikacji i po podjęciu reformy ze wskazaniami różnic kwotowych. Wydawca umieścił poza wstępem polskim (s. 7–15) również wstęp w języku niemieckim (s. 16–18), co podnosi wartość publikacji, dotyczącej przecież części monarchii austriackiej.

Wydawca udostępnił więc historykom cenny i rzadki materiał statystyczny w połączeniu z informacjami topograficznymi, geograficznymi, a niekiedy nawet personalnymi o aktualnym właścicielu. Materiał ten można wykorzystać w różnoraki sposób. W publikacji zachowano grafikę używaną w źródle, z wszystkimi jej obocznościami. *Indykcja dominiów, poddanych...* dostarcza wiele cennego materiału z dziedziny toponomastyki oraz językoznawstwa.

Reforma podatku szacunkowego na Śląsku była wyrazem i tradycją i konserwatyzmu. Przekształcała ona stosunek podatkowy pośredni w bezpośredni, co było oznaką nowoczesności. Wydarzenia polityczne przeszkodziły wprowadzeniu jej w życie. Nie zdążyła poprawić sytuacji finansowej monarchii austriackiej do czasu objęcia rządów przez Marię Teresę w październiku 1740 r. Przejęła ona dziedzictwo Karola VI „bez pieniędzy, kredytu i bez armii”¹.

„Dzieje śląskiej skarbowości nie będą mogły zostać napisane, jak długo nie powstaną staranne monograficzne opracowania dotyczące funkcjonujących tutaj podatków”, stwierdził już wcześniej Kazimierz Orzechowski². Jest to istotna uwaga oraz zadanie dla historyków. System podatkowy stanowi składnik tego, co określono jako „fiskalną konstytucję” (*fiscal constitution*)³. Jej istotę stanowią stosunki między strukturą państwa a systemem dochodów. Każde z państw miało swoją własną konstytucję fiskalną. Istniały relacje między typami dochodów, a polityką i rozwojem ekonomicznym państwa. Innymi słowy, pewne typy politycznego, ekonomicznego i społecznego rozwoju determinowały poszczególne formy dochodów państwowych. To, co sprawdzało się na jednym terytorium, na innym było niemożliwe. Niekiedy fiskalny konserwatyzm dawał pożądane rezultaty. Dla przykładu. Opodatkowanie dóbr szlacheckich i duchownych okazało się możliwe w niektórych państwach, takich jak pruski Śląsk po 1740 r., lecz było to niemożliwe do wprowadzenia w innych państwach, takich jak, na przykład, Francja tego samego okresu⁴. Wydaje się, że nowe spojrzenie na całą różnorodność systemów podatkowych w Europie w kontekście struktur państwowych mogłoby okazać się bardzo przydatne. *Indykcja dominów, poddanych i miast Śląska* jest tego potwierdzeniem.

ANNA FILIPCAK-KOCUR (Opole)

¹ J. Kallbrunner, *Kaiserin Maria Theresias politisches Testament*, Munich, 1952, s. 29.

² K. Orzechowski, *Katastry śląskiego podatku szacunkowego (1527–1740)*, Wrocław 1992, s. 5.

³ G. Brennan, J. M. Buchanan, *The Power to tax: Analitical Foundations of a Fiscal Constitution*, Cambridge, 1980.

⁴ Economic Systems and State Finance, ed. R. Bonney, Oxford University Press, 1995, s. 433.